

Vloga kmetije in opis kmečkih del v mojih osnovnošolskih letih

Nikolaj Štibelj

Škoda bi bilo, da mlajši rodovi in naši zanamci ne bi poznali, kakšno vlogo je v preteklosti imela kmetija in kakšna dela je bilo treba opravljati. V obravnavanem času je bila večina kmetij še samooskrbnih. To pomeni, da se je skoraj vse potrebno za življenje pridelalo doma.

V pričujočem zapisu se bom omejil predvsem na hribovske kmetije, ker mi je to najbolj poznano, saj izhajam iz tega okolja.

Veliko desetletij se življenje in delo na kmetijah ni bistveno spreminjalo. Večje spremembe so začele nastajati v prvem desetletju po drugi svetovni vojni. Temu je botroval spremenjen družbeni red in prihod tehničnega napredka v hribe. Zasvetila je elektrika. Začele so se graditi ceste, v prvi fazi še z ročnimi izkopi. Kasneje je način dela močno spremenil prihod traktorja in motornih žag. Z izgradnjo

cest do vsake hiše so bile dane možnosti, da so ljudje pričeli z nakupi osebnih avtomobilov in se tako izenačili z razvitejšimi področji, kar je še pospeševalo razvoj.

Prispevek obravnava dela in opravila na kmetiji v času, ko še ni bilo bistvenih tehničnih sprememb in so bile kmetije še bolj ali manj samooskrbne.

Samooskrbna kmetija je morala pridelovati oz. gojiti raznovrstne kulture poljščin in različne domače živali. Ta raznolikost ima za posledico veliko različnih opravil. Vsaka vrsta zahteva bolj ali manj specifični način dela v različnem časovnem obdobju.

Poglejmo, kako je bilo to v praksi.

Osnovne dejavnosti na kmetiji so bile:

- poljedelstvo,
- živinoreja,
- sadjarstvo in gozdarstvo.

Cizovnik. Foto: Zdravko Čemažar

Gepelj; muzej Rogatec. Foto: Klemen Štibelj

Gojilo se je večino znanih žitaric: rž, ječmen, pšenico, oves in proso. Žita so bila ozimna in jara. Ozimna žita so se sejala jeseni, jara pa spomladi. Seveda so bili nepogrešljivi krompir, fižol, zelje, korenje, pesa in drugo. Sadila se je tudi koruza. Večino navedenega se je porabilo za prehrano in živalsko krmo. Prehrano je dopolnjevalo tudi različno sadje.

Vse navedeno je bilo treba sejati, saditi v pripravljeno zemljo, obdelovati v času rasti, kasneje pa pospraviti ter shraniti.

Živinoreja je obsegala rejo goveda – tudi vprežnih živali konjev ali volov, ovac, prašičev in kokoši. Posebno veliko dela je bilo s pripravo krme. Vse se je kosilo z ročno koso. Večino krme se je posušilo na travnikih. Trava z njiv pa se je oblagala v kozolce.

Pomlad

Pomlad smo vedno težko pričakovali, saj so bile zime takrat bolj snežene in mrzle kot danes. Prvo

opravilo je bilo obrezovanje in cepljenje sadnega drevja. Ko je sneg skopnel in se je zemlja delno posušila, se je pričela priprava za spomladansko setev. Na njive se je navozil hlevski gnoj iz gnojne jame pri hlevu ali pa iz gnojnega kupa na njivi, kamor se je navozil z vprežnimi sanmi že v zimskem času. Gnoj se je razvažal z vprežnim dvokolesnim vozom 'cizovnikom', običajno s pletenim košem. Ojnice so bile vrtljivo vpete, da se je vozilo lahko prevrnilo in se je gnoj tako razložil. Raztros gnoja se je opravil ročno z vilami. Nato se je pričelo oranje, sejanje in brananje. Oranje se je opravljalo z železnim obračalnim plugom, ki ga je vlekel par vprežnih živali – dva konja ali dva vola. Običajno se je druga vprežna žival izmenjevala s sosedom.

Prva setvena kultura je bila jari ječmen, nato jara rž, jara pšenica in kasneje oves. V začetku maja se je sejalo proso in še kasneje lan. V začetku maja se je sadil tudi krompir. Znane so bile tri vrste: rdeči, beli in tudi plavi. Krompir se je tudi podoral, to pomeni, da se je odorala brazda, v katero so otroci in odrasli

Voz lojternik. Lastnik Ivan Tavčar. Foto: Jure Štibelj

Ključ za puljenje sena. Lastnik Jože Rihtaršič.
Foto: Jure Štibelj

Kosa za košnjo stelje. Lastnik Franc Gartner.
Foto: Jure Štibelj

polagali krompir. Naslednja brazda pa je krompir pokrila. V tem času sta se sadila tudi koruza in fižol. Korenje pa se je sejalo na njivo z jarim ječmenom.

Običajno se je najprej oralo zelnik. To je bila manjša, najboljša njiva. Morala je biti tudi dobro pognojena. Tu se je pridelala različna zelenjava, zgodnji krompir in druge vrtnine. V zelniku je imelo svoj prostor tudi cvetje. Redki so bili dnevi, da gospodinja ni bila v zelniku.

Prvo pomladansko opravilo na travnikih je bilo trebljenje, kar pomeni, da so se travniki očistili in pograbil z grabljami. Trebež – manjše in večje kameenje, pa se je odpeljalo na določene deponije z leseno samokolnico ali z dvokolesnim vprežnim vozom.

Vsaka kmetija je imela tudi gozd. Listavci so se koristili za drva za lastno porabo in tudi za prodajo.

Iglavci pa so bili namenjeni za hlode ali drugi tehnični les, za lastno porabo, v večji meri pa za prodajo. V obravnavanem času je bil način sečnje drugačen od današnjega. Motornih žag še ni bilo. V uporabi so bile ročne vlečne žage, imenovane amerikanke. Sečnja iglavcev se je pričela v maju in je trajala do košnje. Iglavci so se posekali in obelili, odstranilo se je lubje z orodjem, imenovanim majevnik. Vsak kos lubja dolžine cca 2 metra se je zvil in se čez poletje posušil. V jeseni se je pobral in prodal. Uporabljali so ga za pripravo tanina. Podrta debla so bila večinoma dvignjena od tal in so čakala do jeseni. Takrat se je šele razžagalo na ustrezne dolžine in spravilo skupaj na kupe. Kupi hlodov so čakali do snega. V primernem snegu so jih izvlekli iz gozda do prometnih povezav. Tako dolg proces je bil potreben

Slamorenica.
Lastnik Jože Potočnik.
Foto: Jure Štibelj

Kosa za košnjo žita. Lastnik Jože Rihtaršič.
Foto: Jure Štibelj

zato, da se je les osušil in s tem postal lažji, saj se je prekladanje in nalaganje opravljalo ročno. Prevoz pa se je opravljal s konjsko ali volovsko vprego, predvsem s posmojkami.

Večje spomladansko delo je bilo ročno okopavanje krompirjeve njive in osutje krompirja.

Poletje

Spomladi je bilo veliko dela. Poleti pa v določenih dneh še več, saj so morala biti nekatera dela opravljena sočasno; pričela se je košnja, nato prva žetev ter setev ajde in repe na požetih njivah. Če so

Rezilni stol, domači eksponat. Foto: Jure Štibelj

rodile češnje, jih je bilo treba obrati in namočiti za žganje, nekaj pa posušiti za suho sadje. V primeru, da so rodile borovnice, so morale biti obrane v tem času. Rekli smo, da smukamo borovnice. Imeli smo večji polkrožni kampil in sito, v katerega so padale borovnice. Tudi borovnice so se namakale za žganje. To žganje je bilo še posebno cenjeno. Rečeno je bilo, da morata dva smukača do zajtrka nasmukati manjši koš. To se je zgodilo le, če so bile borovnice res polne. Treba pa je bilo vstati, ko se je daniilo.

Košnja je običajno trajala cel mesec. Kosilo se je vse ročno. Detelja in travlulja sta se preko dneva sušili na travniku, v drugi polovici popoldneva pa se obložili v kozolec. Seno se je na travniku posušilo do

Pajkelj (vejavnik). Lastnik Jože Potočnik.
Foto: Jure Štibelj

Mlativnica. Lastnik Jože Potočnik. Foto: Jure Štibelj

Plug obračalnik. Lastnik Jože Potočnik.
Foto: Jure Štibelj

suhega. Ob ustreznem vremenu se je pospravilo že drugi dan po košnji. Seno je bilo treba večkrat ročno obrniti z grabljami. Na položnejših terenih se ga je nalagalo na vprežni voz lojtrnik in povezalo z lato. Na strmih pobočjih pa se je seno nalagalo na platnene rjuhe z rogliji ali v pletene mreže. V mrežo se je naložilo do 50 kg suhega sena. Naložene rjuhe in mreže so se na voz lojtrnik naložile ročno, do njega pa jih je bilo treba prinesiti na hrbtu. Seno se je spravilo na skedenj. Rjuhe in mreže so se v višji prostor običajno dvigale s škripcem. Seno, ki je bilo na vozu, pa se je razložilo z vilami v nižji prostor.

Po opravljeni košnji se je pričela žetev. Najprej je dozorel ječmen, nato rž in pšenica. Najkasneje se je žel oves. Želo se je tako, da je moški kosil žito s posebno koso z naslonom. Naslon je pokošeno žito pritisnil na stoječe žito. Ženske moči pa so žito s

Rezilna truga za rezanje krme za prašiče. Lastnik Jože Potočnik. Foto: Jure Štibelj

Sadjarska žaga, domači eksponat. Foto: Jure Štibelj

srpom pobirale in polagale na prevesle. Prevesel je vez, narejena iz slame, ki so jih običajno delali otroci. Tretji udeleženec pa je vezal snope in jih zlagal na manjše kupe. Snopi so se z vprežnim lojtrskim vozom odpeljali v kozolec. Tu so se snopi obložili v late. Spretnejši je bil v letah, drugi pa mu je snope podajal s posebnim orodjem podajačem. Podajač je bil nasajen na daljši ročaj, tako da se je lahko obložilo tudi v najvišje late. Žito je bilo obloženo dalj časa, in sicer do mlatenja, ki se je opravilo konec poletja ali v začetku jeseni. Želo se je tudi proso, ki pa se ni obložilo v late, ampak se je takoj odpeljalo na skedenj, na prostor, določen za mletje. Proseno zrna so se ločila od stebela tako, da so se snopi razporedili v krog z latjem navzven. Na tako pripravljen nasad se je pripeljalo vola, ki se ga je vodilo tako, da je ta hodil po latju in s tem izločal proso od stebela.

Rejta. Lastnik Jože Potočnik. Foto: Jure Štibelj

Sekira za dolbljenje lesenih korit, domači eksponat.
Foto: Jure Štibelj

Podajač, domači eksponat. Foto: Jure Štibelj

Konec julija je sledilo sejanje ajde in repe. Rečeno je bilo, da ju je treba posejati okoli svetega Jakoba. Setev se je opravila na strnišču požetega žita. Navozilo in raztrosilo se je malo gnoja, nato se je oralo. Orati je bilo možno le zgodaj zjutraj, saj je bilo potem za živino prevročje.

V drugem delu poletja med šmarnimi mašami, to je od 15. avgusta do 8. septembra, se je za drva sekalo listavce. To delo je bilo težko, saj je bilo lahko v tem času še zelo vroče. Trdi les listavcev se je žagal dosti težje od mehkega lesa iglavcev. Podrto drevje je ležalo v vejah z listi cca 1,5 do 2 meseca, da se je listje posušilo. Drva so bila uporabna že v tekoči zimi.

Naporno žensko delo poleti je bila pletev. Posebno zamudno je bilo pletje strnišča na njivi, kjer se je požel ječmen. Med ječmenom je raslo korenje, ki je bilo v času žetve že zeleno. Žeti je bilo treba nekoliko višje, da se rastoče korenje ni poškodovalo. Če je bila njiva večja, je pletev trajala precej časa.

Ob koncu poletja se je obsekavalo drevje, predvsem hrasti, sekale so se veje in se povezovale v tako imenovane vejnike. To je bila krma za živali pozimi, predvsem za ovce.

Druga košnja (košnja otave) se je opravljala na

Strgulja za strganje debel sadnega drevja; domači eksponat. Foto: Jure Štibelj

Majevnik, domači eksponat. Foto: Jure Štibelj

Podajač za snope. Lastnik Jože Rihtaršič.
Foto: Jure Štibelj

travnatih njivah in boljših travnikih. V tem času se je izpraznil kozolec, kjer so bili snoپی žita, da se je pripravil prostor za sušenje otave z njiv. Snope žita se je vozilo na skedenj, da so bili pripravljene za mlatev.

V začetku septembra se je začel kopati krompir. Pri tem delu je bilo potrebnih več ljudi. Odorana brazda se je ročno prekopala, da se je izločil krompir. Med pobiranjem se je krompir prebiral za gospodinjsko uporabo, za krmo za živino in za semenski krompir.

Jesen

Pomembno delo ob koncu poletja oz. v začetku jeseni je bila mlatev. Mlatilo se je na mlatilnici. Mlatilnico je preko transmisije poganjal gepel. Napravo je sestavljal zobčnik s premerom cca 1 meter. Zobčnik je vrtela vp्रेžna živina, ki je hodila v krogu v premeru cca 8 metrov. Krožna sila se je iz zobčnika prenašala preko zglobov na os, ki je bila povezana s transmisijo s ploščatimi jermeni. To napravo je imela večina kmetov do prihoda elektrike.

Žaga amerikanka, domači eksponat.
Foto: Jure Štibelj

Pri mlatvi je bilo potrebnih pet ljudi, in sicer: vodič vprežne živine pri gepelnu, pripravljalec snopov, vstavljalet snopov v mlatilnico, iztresalec slame in odstranjevalec slame. Po mlatvi se je žito čistilo z veliko rejto – sitom s premerom več kot 1 meter, z luknjami cca 1 centimeter. Po rejtanju se je nadaljevalo čiščenje na vejevniku – pajkelnu, ki je imel štiri izhode: kvalitetno žito, slabše žito, pleve in zadaj prah.

Na njivi, kjer se je izkopal krompir, pa tudi na drugih njivah, se je zopet gnojilo in oralo, da se je posejalo ozimna žita.

Poruvani lan ob koncu poletja je bil položen na sončno brežino in se godil. Namen godenja je bil, da se je razkrojil zunanji sloj lanenega stebila. Ko je bil lan goden, se je pobral v večje snope in bil pripravljen za sušenje. Lan se je posušil v pajšti za lan. Kurišče je bilo od prostora sušenja oddaljeno cca 4 metre. Od kurišča je po rovu potoval vroč zrak v sušilni prostor. Suha lanena stebila so se nato obdelovala na trlicah. To delo so opravljale terice. Na našem območju sta bili znani terici Černivka in Poljanka iz Zgornje Luše. S kodeljami lanu je bilo nato še kar nekaj dela, da je bil pripravljen za predenje niti na kolovratu.

Če je sadno drevje dobro rodilo, je bilo veliko dela s pospravljanjem; predvsem s hruškami – tepkami in moštaricami. V enostavni napravi – okrivljeno leseno korito, v kateri se je kotalil velik okrogel kamen, podoben mlinskemu, se je sadje razdrobilo. Nato se je v leseni stiskalnici na vzvod stiskalo in pridobil se je sadni sok – sladek mošt, ki je po vrenju postal dobra pijača, podobna vinu. Boljše sadje se je obralo in shranilo v klet. Veliko sadja, predvsem

hruške, pa se je posušilo. Kuhano suho sadje je bilo nepogrešljivo pri popoldanskih malicah. Slabše sadje se je namakalo za žganje.

Jesenski čas je vključeval tudi spravilo ajde.

Za krmo prašičev se je uporabljalo korenje, repo in peso. Korenje, peso in del repe se je shranilo v klet. Večja količina repe pa se je shranila v zasipnici na njivi. Izkopala se je jama, v katero se je naložila repa. Repa se je pokrila s praproto ali slamo in se zasula.

V jesenskem času se je pripravljala tudi stelja. Ko je listje odpadlo, se je pograbilo in se spravilo v prostor za steljo – šupo. Listja običajno ni bilo dovolj, zato se je zgodaj v jeseni v določenih gozdnih predelih, kjer je bilo več mahu in borovja, s posebno koso, imenovano stelna kosa, to kosilo. Pokošena stelja je bila nekaj časa v gozdu, da se je osušila, potem pa spravila v šupo. Za nastil prašičev se je uporabljala praprot, ki se je požela s srpom.

Pred zimo je bilo treba pripraviti drva za krušno peč, kuhinjski štedilnik in drva za kurišče, kjer se je kuhalo za prašiče. Butare za kmečko peč so se delale v vseh letnih časih. Drva so se pripravljala predvsem iz dreves šmarnomašne sečnje. Do napeljave elektrike in prihoda motornih žag se je vse to opravljalo ročno. Dolgotrajno in zamudno delo je bilo žaganje drv na lesenih kozah za kuhinjski štedilnik.

Zima

Živahno zimsko delo je bilo klanje prašičev. Povprečna kmetija je imela dva do tri prašiče. Glavno delo je opravil mesar, ki ga je bilo treba naprositi že

kakšen mesec pred klanjem. V pomoč pri tem delu so bili tudi sosedje, predvsem kot držalci. Dela v povezavi s klanjem so bila: izdelava krvavic in mesenih klobas, soljenje mesa, ki se je vlagalo v čebriček s 'salamorjo'. Sledilo je sušenje klobas, slanine in mesa v dimnici. Delala se je tudi zaseka, ki se je shranila v leseni posodi – deži.

Vsak teden se je pripravljala tudi krma – rezanca za govedo. Za to delo se je uporabljala slamoreznica, ki jo je poganjal gepel. V slamoreznico se je nalagalo seno in slama v določenem razmerju. To delo so opravljali trije, in sicer: vodič vprežne živine pri gepelnu, vlagalec sena in slame v slamoreznico ter odstranjevalec rezance za slamoreznico.

Značilno zimsko delo je bilo pletenje košar in košev ter popravljanje orodja. Ob zimskih večerih se je robkala koruza, luščil in prebiral fižol.

Žene in dekleta so bile v zimskih večerih zaposlene s prejo volne in lanu, pletenjem nogavic, jopic, rokavic in podobno.

Iz vsega napisanega je razbrati, da je bilo v vseh letnih časih zelo veliko dela. Časa je vedno primanjkovalo. Delalo se je od jutra do večera. Ob nedeljah pa so se opravljala le nujna tekoča dela. Ne glede na letni čas je bilo treba vsak dan krmiti živino, prašiče, ovce in kokoši. V poletnem in jesenskem času je bila

zelo obremenjujoča dnevna priprava sveže krme za živino.

Redno je bilo treba skrbeti za obnovo in vzdrževanje naprav in opreme. Pri tem delu so sodelovali obrtniki: kovač, kolar, sedlar in mizar. Redno se je koristilo storitve mlinarjev, občasno pa tudi žagarjev – razrezovalcev hlodov v deske. To delo so opravljali na žagah venecijankah. Vsak večji kraj je imel koga od navedenih obrtnikov. S prenehanjem opisanega načina kmečkih del ni bilo več dela za imenovane obrtnike, tako da jih danes ni več. Ostali so le mizarji in žagarji, ki so se sodobno tehnološko opremili in se tržno usmerili.

Res je, da je bilo v takratnem času delo in življenje precej drugačno od današnjega; delo je bilo težje, prostega časa in dopustov ni bilo. Kljub temu pa je bila večina kmečkih ljudi kar zadovoljna. Veseli so bili uspehov svojega dela. Nedeljski popoldnevi, predvsem v poletnem času, so bili namenjeni ocnjevanju, kako napreduje rast. Lepo je bilo videti rastoče obdelane njive. Žito je valovalo v vetru. Najlepša je bila njiva s cvetočim lanom. V valovanju so se prelivali čudoviti modri odtenki. Živel so z naravo, z njo sodelovali in bili navezani na svoje okolje. Narava pa je njihov trud v večji ali manjši meri poplačala z različnimi dobrinami.